

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. М. Кравчук

**КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ
ПРАВОВОГО СТАТУСУ
СУДДІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

УДК [342.565.2:347.99] (477)
К77

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Ужгородського національного університету
(протокол № 3 від 23 лютого 2017 року)*

Рецензенти:

О. В. Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Ю. Г. Барабаш – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

І. В. Назаров – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри організації судових і правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Кравчук В. М.

К77 Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 640 с.

ISBN 978-617-7910-06-9

Монографія присвячена актуальній для правової науки та юридичної практики проблемі – конституційним основам правового статусу суддів. У ній досліджуються правова природа, сутнісні ознаки та структура даного інституту, зокрема аналізуються нормативні та організаційно-правові заходи зміцнення статусу суддів. Особливий акцент робиться на зарубіжний досвід щодо статусу суддів, зокрема на рекомендаційні акти Європейського співтовариства та їх роль для вітчизняної правової системи.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, практичних працівників та усіх, хто цікавиться актуальними проблемами теорії та практики сучасного конституційного та судового права.

УДК [342.565.2:347.99] (477)

ISBN 978-617-7910-06-9

© Кравчук В. М., 2019

© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ	8
1.1. Періодизація становлення конституційних основ правового статусу суддів в Україні.....	8
1.2. Утвердження правового статусу суддів у Київській Русі, Галицько-Волинській та Литовсько-Руській державах.....	13
1.3. Статус суддів у джерелах права періоду Козацько- Гетьманської держави.....	23
1.4. Правовий статус суддів в період перебування Українських земель у складі Російської та Австрійської імперій.....	34
1.5. Формування конституційно-правових основ статусу суддів за доби національно-визвольної боротьби в Україні на початку ХХ століття.....	52
1.6. Особливості конституційно-правового статусу суддів в Україні за Радянської доби.....	68
1.7. Становлення конституційних основ правового статусу суддів у незалежній Україні.....	87
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ ...	141
2.1. Призначення суддів у громадянському суспільстві та правовій державі.....	141
2.2. Конституційно-правовий статус суддів в Україні: поняття, зміст і сутнісні ознаки.....	154
2.3. Структура конституційно-правового статусу суддів в Україні.....	169
2.4. Феноменологія суддівського розсуду при здійсненні правосуддя.....	220
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ	238
3.1. Поняття конституційних принципів правового статусу суддів в Україні.....	238
3.2. Система конституційних принципів правового статусу суддів в Україні.....	251

РОЗДІЛ 4. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СУДДІВ	
ЯК ОСНОВА ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ	292
4.1. Правосуб'єктність суддів в Україні: поняття та зміст	292
4.2. Права судді: поняття та види	304
4.3. Професійні обов'язки суддів в Україні	333
РОЗДІЛ 5. ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ	
ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ ...	342
5.1. Гарантії правового статусу суддів в Україні: поняття та система	342
5.2. Нормативно-правові гарантії правового статусу суддів в Україні	359
5.3. Організаційно-правові гарантії правового статусу суддів в Україні	372
РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ	
І ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО	
КОРПУСУ В УКРАЇНІ	378
6.1. Методи і форми оновлення суддівського корпусу в правовій державі	378
6.2. Особливості підготовки кандидатів у судді судів системи судоустрою в Україні та за кордоном.....	421
РОЗДІЛ 7. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ	
ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЇХ	
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО	
СТАТУСУ	442
7.1. Юридична відповідальність суддів як елемент їх конституційно-правового статусу	442
7.2. Притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та звільнення їх з посад за порушення Конституції і законів України	468
7.3. Особливості притягнення суддів до кримінальної відповідальності за порушення прав і свобод людини.....	499
ПІСЛЯМОВА	516
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	522

ПЕРЕДМОВА

Конституційно-правовий статус суддів у період інституціоналізації державної влади є тим явищем, яке набуває особливого значення в контексті зміни парадигми праворозуміння та захисту прав і свобод людини. Із внесенням змін до Конституції України в частині правосуддя та прийняттям нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» потреба у дослідженні конституційно-правового статусу суддів не тільки не зменшилася, а навпаки, зросла. В юридичній науці недостатньо осмислені питання конституційно-правового статусу суддів, нормативного регулювання їх правосуб'єктності, гарантій їх конституційно-правового статусу. Потребують усебічного аналізу структурні елементи конституційно-правового статусу суддів.

Концептуальні засади, напрямки і тенденції розвитку окремих інститутів судової влади вже стали об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та «круглих столів» протягом останніх років. Різні аспекти правового статусу суддів досліджували українські вчені В. Бойко, В. Бринцев, В. Городовенко, Ю. Грошевой, В. Долежан, А. Закалюк, Ю. Кармазін, С. Ківалов, О. Куйбіда, В. Маляренко, І. Марочкін, Л. Москвич, Г. Мурашин, І. Назаров, В. Нор, О. Овчаренко, О. Петришин, С. Подкопаєв, С. Прилуцький, Д. Притика, А. Селіванов, В. Сердюк, Н. Сібільова, В. Стефанюк, О. Толочко, О. Томкіна, Д. Фіолевський, П. Шевчук, С. Шевчук, В. Шишкін, С. Штогун, Н. Юзікова та інші.

Осмилення конституційно-правових відносин, суб'єктами яких виступають судді, було предметом досліджень українських учених, зокрема Ф. Феніславського, З. Гладуна, В. Годованця, В. Журавського, Г. Задорожньої, В. Колісника, В. Копейчикова, В. Кравченка, М. Оніщука, В. Погорілка, О. Скрипнюка, О. Совгірі, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, Н. Шаптали, Ю. Шемшученка, Н. Шукліної та ін.

На окрему увагу заслуговують дослідження Л. Виноградової, В. Єгорової, О. Намясенко, Л. Скоморохи, Т. Цимбалістого, В. Чебан, у яких осмислюються окремі питання правового статусу суддів Конституційного Суду України та суддів загальних судів.

Правові аспекти конституційно-правового статусу суддів порівнювалися з науковими висновками зарубіжних учених Т. Абової, С. Авакьяна, С. Алексєєва, О. Амбросімової, В. Анішиної, М. Баглая, В. Байдукова, Б. Банашека, Б. Безлепкіна, В. Бібіло, О. Бойкова, С. Братановського,

П.-Дж. Вайта, В. Васильєва, М. Вітрука, Б. Габрічідзе, Л. Гарліцкі, Ш. Голдмана, Й. Гудовського, Ю. Дмитрієва, А. Дулова, Т. Ерецінського, Р. Єнгібаряна, Г. Єрмошіна, В. Єршова, Д. Жарделя, В. Жуйкова, М. Зубіка, Й. Івульського, М. Клеандрова, А. Козлова, М. Колоколова, Ж. Коновалової, О. Костюкова, Н. Крилової, В. Кряжкова, О. Кутафіна, В. Лазаревої, В. Лебедева, М. Матузова, І. Михайловської, Т. Морщакової, С. Павлікова, В. Пейсікова, А. Петрова, І. Петрухіна, Н. Петухова, А. Пруднікова, К. Пясецького, Н. Радутної, В.-Г. Ренквіста, В. Ржевського, В. Розенфельда, Т. Савельєвої, В. Савіцького, Г. Сапаргалієва, Л. Сергієнко, Ю. Старілова, Ю. Стецовського, Б. Топорніна, Р. Уолкера, Л. Халдєєва, Г. Шмавоняна, Н. Чепурнової, Г. Черемних, В. Четверніна, В. Чіркїна та ін.

Основні концепти принципу поділу влади, виокремлення судової влади, наділення її належними повноваженнями, питання ролі суду і суддів у суспільстві привертали увагу таких вчених, як Ф. Бекон, Й. Бентам, А. Дайсі, Дж. Лок, С. Лоу, Ш.-Л. Монтеск'є та ін.

Разом із тим, не зважаючи на ґрунтовані дослідження питань теорії та практики правового статусу суддів вітчизняними і зарубіжними вченими, монографічні дослідження конституційно-правового статусу суддів у період судових реформ в Україні до сьогодні нечисленні. Це і зумовило вибір теми та логіку нашого дослідження.

Метою нашої праці є системний аналіз змісту, форм і механізмів конституційно-правового статусу суддів в Україні. Для досягнення мети визначені такі дослідницькі завдання:

- узагальнити та систематизувати наукові підходи до дослідження конституційно-правового статусу суддів в Україні;
- періодизувати генезис правового статусу в Україні з найдавніших часів Київського князівства – до сьогодення;
- визначити структуру конституційно-правового статусу суддів в Україні та охарактеризувати її основні складники;
- проаналізувати чинне законодавство про конституційно-правовий статус суддів в Україні та обґрунтувати пропозиції щодо його удосконалення;
- встановити значення правосуб'єктності та її складників у структурі конституційно-правового статусу суддів;
- визначити систему гарантій конституційно-правового статусу суддів загальної юрисдикції в Україні;
- обґрунтувати особливості підготовки і формування суддівського корпусу в Україні в період судової реформи;
- встановити механізм юридичної відповідальності суддів в Україні, як важливий складник їх конституційно-правового статусу.

Предмет нашого дослідження перебуває на стику вітчизняного та зарубіжного права, тому неодмінною умовою в пошуках відповіді на поставлені завдання став порівняльний метод, який сприяє запозиченню позитивного досвіду інших країн. До дослідження правового регулювання конституційно-правового статусу суддів було застосовано прогностичний метод, зокрема щодо прогнозів подальшої структурної трансформації судової системи в контексті змін Конституції України та законодавства.

Автор висловлює щиру повагу та вдячність:

– своєму шановному Вчителю – доктору юридичних наук, професору, старшому раднику юстиції, почесному працівнику прокуратури, професору кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» **Валентину Володимировичу Долежану** – за мудрість, натхнення та спрямування творчих пошуків, багаторічне заохочення й підтримання інтересу до наукової діяльності, за плідну допомогу в реалізації задумів та ідей;

– своєму шановному науковому консультанту – доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України, директору Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України **Владиславу Леонідовичу Федоренку** – за всебічну підтримку, плідні дискусії та цінні поради і настанови, що значно збагатили цю працю;

– вельмишановним рецензентам монографії: доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України, Заслуженому юристу України, заступнику директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **Олександрю Васильовичу Скрипнюку**; доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту Національної академії правових наук України, проректору з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Юрію Григоровичу Барабашу**; доктору юридичних наук, доценту, професору кафедри організації судових і правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Івану Володимировичу Назарову** – за цінні зауваження й рекомендації, що сприяли вдосконаленню монографії;

– колективу кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету – за слухні поради, що ініціювали нові наукові пошуки автора;

– своїй родині – батькам, братам, дружині, сину та донечці за терпіння, розуміння, любов і всіляку підтримку.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

1.1. Періодизація становлення конституційних основ правового статусу суддів в Україні

Дослідження будь-якого явища є більш глибоким і повним, якщо проаналізовано його суть, передумови формування та особливості виникнення. Саме тому визначення місця та ролі конституційних основ правового статусу суддів в Україні необхідно розкривати, в тому числі, і через історію його становлення та розвитку. Дослідження історичних пам'яток права дає можливість зрозуміти сучасні процеси, які відбуваються в суспільстві та державі. Зберігає й сьогодні свою актуальність теза, висловлена ще на початку ХХ століття Г. Плехановим про те, що «потрібно вивчати факти минулого життя для того, щоб відкривати в них закони прогресу. Майбутнє здатний передбачити той, хто пізнав минуле» [1155, с. 44].

На наше переконання, наукові дискусії з приводу часу появи суду як соціального феномену були необхідними в минулому, є вистребуваними в сучасний період та залишатимуться актуальними в майбутньому. Підтвердженням цьому слугує наявність різних думок науковців, одні з яких починають відлік часу заснування суду від зародження світу [82, с. 65], інші – від появи держави і права [644, с. 124; 886, с. 686]. У будь-якому випадку варто розуміти, що із виникненням різних конфліктних ситуацій людству необхідно було запроваджувати такий інститут як суд, що потім трансформувався у судову владу, для вирішення таких конфліктів.

У процесі становлення правової держави в умовах трансформації сучасного українського суспільства простежується очевидна залежність рівня ефективності правосуддя від регламентації конституційних основ правового статусу суддів. Ідеться про необхідність глибокого переосмислення, обґрунтування та формування нової

концепції конституційних основ правового статусу суддів. Успішне вирішення цієї проблеми багато в чому буде залежати від наукового аналізу і вивчення діяльності вітчизняних суддів на різних етапах історичного розвитку судової системи, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку конституційних основ правового статусу суддів і забезпечити наступність їх розвитку.

Розробки наукових питань щодо конституційних основ правового статусу суддів надзвичайно актуалізовані сучасними державотворчими процесами. В даному контексті варто погодитись з М. Булкат, яка, досліджуючи історіографію концепції судової влади, виокремлює три проблемних аспекти: відсутність уніфікованого, узгодженого плану дослідження теоретико-правової концепції та практичних питань судоустрою; певну повторюваність наукових питань, подекуди крізь призму різних наукових шкіл та спеціалізацій; відсутність комплексних узагальнень наукових досліджень [147, с. 17]. Вищевказані аспекти зумовлюють необхідність проведення комплексного наукового аналізу стану розробки історико-правових питань щодо конституційних основ правового статусу суддів.

Окремі історичні періоди функціонування судової влади та суду України розглядали такі вітчизняні та зарубіжні дореволюційні дослідники, як М. Аркас, В. Винниченко, С. Вікторський, М. Владімирський-Буданов, Д. Дорошенко, Г. Джаншієв, М. Дювернуа, В. Гессен, І. Грозовський, М. Грушевський, Л. Зайцев, О. Кістяківський, А. Коні, М. Костомаров, І. Крип'якевич, К. Кротович, А. Лазаревській, А. Левицький, Д. Міллер, М. Муравйов, Н. Полонська-Василенко, М. Слабченко, В. Слущевській, О. Субтельний, Д. Тальберг, І. Фойніцкій, І. Черкаський, М. Чубатий, Д. Яворницький та інші.

У радянський період вивченням статусу суддів в рамках дослідження історії суду та судочинства займались такі вчені, як: Б. Віленський, М. Кожевников, Я. Падох, А. Пашук, М. Полянський, К. Софроненко, Д. Сусло, А. Чистяков, С. Юшков та інші.

Над вивченням проблематики, пов'язаної з дослідженням статусу суддів у рамках історії держави і права України, присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені: В. Батрименко, І. Безклубий, І. Бойко, В. Гончаренко, Т. Гошко, А. Долженко, В. Єгорова, П. Захарченко, В. Іванов, М. Кобилецький, С. Ковальова, О. Копиленко, В. Кульчицький, Ф. Леонтович, С. Мартянова, О. Мироненко, П. Музиченко, І. Паньонко, В. Прилуцький, А. Рогожин, О. Румян-

цев, С. Степанов, М. Страхов, Б. Тищик, І. Усенко, А. Чайковський, В. Чехович, О. Шевченко та інші.

Крім цього, історичні етапи становлення та розвитку судової системи, судоустрою і судочинства в Україні є предметом сучасних вітчизняних наукових досліджень О. Жуковського [446, с. 8-87], І. Назарова [997, с. 40-53] та інших.

Значна частина наукових праць присвячена історіографії окремих елементів правового статусу суддів. Зокрема, історико-правові аспекти юридичної відповідальності розглядали О. Овчаренко в монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» [1049, с. 53-85] та А. Маляренко в монографії «Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України» [881, с. 19-29], а кримінальної відповідальності за посягання на правосуддя аналізує Н. Квасневська у монографічній праці «Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні» [584, с. 9-25]. Історично-правові засади формування юридичної відповідальності суддів в Україні вивчали М. Новікова та В. Міхрін [1027, с. 24-29].

Становлення конституційних основ правового статусу суддів досліджуються в дисертаційних роботах. Зокрема, історико-правове дослідження правового статусу суддів ставало предметом наукових пошуків П. Гармози [262], С. Мартьянкової [895], М. Мумлевої [981], І. Пивовар [1145; 1146], О. Тіганова [1656] та інших. У своїй дисертації «Формування корпусу професійних суддів України» С. Прилуцький розглядає питання, пов'язані з розвитком правової думки та законодавства щодо формування корпусу суддів на території України у XIX-XX століттях [1245, с. 19-31].

Генезі та розвитку інституту мирових суддів присвячені праці Р. Абушова [9, с. 13-20], Я. Смірної [1564; 1565] та інших.

Окремі елементи конституційних основ правового статусу суддів з точки зору їх розвитку досліджуються і рамках виконання дисертаційних робіт. Зокрема, Л. Гамбург, досліджуючи судові реформи в Лівобережній Україні (Гетьманщині) XVIII ст. звертає увагу на принципи виборності та незмінюваності суддів [258, с. 12-13]. Також на принцип виборності суддів звертає увагу у своїй дисертаційній роботі І. Паньонко [1119, с. 11-12]. Аналізуючи систему судових органів та судочинство Республіки Польща в 1918-1939 роках, О. Липитчук акцентує на обмеженні незалежності суддів та її гарантій [849, с. 9-10].

Вивчаючи судоустрій та судочинство в Україні (XVI – початку XVII ст.) О. Сокальська звертає увагу на правові засоби захисту

честі, гідності та безпеки суддів [1576, с. 16]. Досліджуючи судову систему та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) О. Кондратюк зосереджує увагу на вимогах до суддів та підставах для звільнення суддів з посад [655, с. 12]. Аналізуючи організацію та діяльність судових органів Таврійської губернії за Судовою реформою 1864 року (60-90-ті роки XIX ст.) І. Поляков звертає увагу на досвідченість і високопрофесійність кадрів штатних працівників *очевидно суддів (курсив – В. К.)* Сімферопольського окружного суду, середній вік яких складав 36 років [1189, с. 9]. Здійснивши дослідження еволюції судової системи і судочинства на українських землях великого князівства Литовського, С. Ковальова характеризує практикування доручення, тобто делегування прав суддів своїм помічникам [619, с. 10].

Історичні етапи формування та діяльності суддівського корпусу аналізував С. Степанов [1602, с. 34-37].

Історико-правові аспекти становлення та розвитку юридичної відповідальності суддів досліджували А. Яковлев [1875] та інші, дисциплінарної відповідальності суддів – П. Дунюшкін [405] та інші.

Проте історичний досвід конституційних основ правового статусу суддів в наші дні не був предметом самостійного наукового пошуку. Саме тому, виникнення конституційних основ правового статусу суддів варто розглядати в нерозривному зв'язку з історією держави і права загалом та історією суду і судочинства зокрема. Як справедливо стверджують А. Георгіца та В. Чебан, проблематика, пов'язана з виникненням, становленням і розвитком судової влади та її носіїв – суддів, з методологічної, теоретичної і практичної точок зору висувається на перше місце [267, с. 45]. У цьому контексті варто погодитись з позицією сучасних вітчизняних дослідників С. Прилуцького про те, що суд, будучи одним із самостійних проявів цивілізованої суспільної організації, є докласовим, а право на суд та судовий захист – одне із первісних прав людини [1239, с. 11] та Л. Москвич про те, що відлік зародження інституту суду слід вести від моменту утворення суспільства [964, с. 12].

Перші згадки про статус суддів, їх місце в державі і суспільстві сягають своїм корінням різних епох і цивілізацій. Ці згадки можна знайти у папірусах Давнього Єгипту XVII–XVI ст. до н. е., «Книзі Суддів» Старого Заповіту, Законах Ману тощо. Ще пророк Мойсей звертався до суддів з такими настановами: «І наказав я того часу вашим суддям, говорячи: Вислуховуйте суперечки між вашими братами,

і розсуджуйте справедливо між чоловіком та між братом його, та між приходьком його» [1387]. М. Коркунов писав: «Давні царі були, насамперед, суддями, а не законодавцями, і в первісному суспільстві була повністю відсутня уява про можливість довільно змінити встановлені зачатки права. Початковою точкою прояву державного володарювання було судове рішення, а не закон» [743, с. 39]. Вивчаючи питання періодизації досліджень судових органів, В. Капустинський зазначає, що перші уявлення про функціональне призначення суду викладено мислителями та юристами давніх держав, зокрема у працях філософів Стародавньої Греції [566, с. 168]. Так, Аристотель розглядав статус суддів у контексті діяльності судів. Він уважав, що суди є відносно самостійним елементом володарювання і класифікував їх за видами, підвидами і функціями діяльності [47]. Також Аристотель зауважував, що у випадку тяжби звертаються до судді, адже іти до судді – це прямувати до правосуддя, оскільки суддя хоче бути втіленням правосуддя, і саме тому шукають суддю, який стоїть посередині (між сторонами), дехто називає навіть суддів посередниками, вважаючи, що знайшовши посередника, знайдуть і правосуддя [46, с. 76].

Окремі дослідники доводять факт існування судів, а отже і суддів, ще в III-IV століттях нашої ери. Зокрема, В. Лакізіок досить переконливо доводить існування інституту тервінгських суддів у готських племен Північного Причорномор'я [829], стверджуючи, що він був могутнім засобом влади, оскільки його функції поширювалися на все населення, були необмежені, абсолютні.

Аналізувати історію становлення правового статусу суддів, починаючи з Київської Русі або Запорізької Січі надто складно, оскільки протягом невеликого історичного часового проміжку Українська держава існувала як самостійна. Це підтверджується тим, що в різні періоди території сучасної України перебували в складі Київської Русі, під татаро-монгольським ярмом, під владою Литовської і Польської держав, у складі Російської та Австро-Угорської імперій, що відбивалося і на закріпленні правового статусу суддів. Про конституційні ж основи правового статусу суддів країни можна говорити лише з появою перших конституційних актів, про що йтиметься далі.

В історико-правовій літературі існують різні підходи до періодизації конституційних основ правового статусу суддів. Зокрема, С. Степанов, аналізуючи історичний розвиток формування та організації суддівського корпусу, виділяє лише три етапи такого розвитку: імперський, радянський і демократичний [1602, с. 34-36].

В історії формування інституту мирового судді в Росії Р. Абушов виділяє чотири етапи: перший – початок 1860-х рр.; другий – 1861–1864 рр.; третій – 1865–1917 рр.; четвертий – після 1996 року [9, с. 17]. Історію становлення і розвитку суддів судів загальної юрисдикції України В. Сторова розділяє на такі хронологічні межі: із VI ст. – до створення Конституції Пилипа Орлика 1710 р.; з 1710 р. – до здійснення судової реформи 1864 р.; з 1864 р. – до формування радянської системи правосуддя у 1919 р.; становлення і розвиток суддів судів загальної юрисдикції з 1919 до 1991 р.; становлення і розвиток конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в незалежній Україні в 1991–2002 рр.; із початку проведення судової реформи 2002 р. [431, с. 29].

Ураховуючи існуючі історико-правові напрацювання, вважаємо за доцільне виділити такі етапи становлення та розвитку інституту конституційних основ правового статусу суддів на територіях, що входять до складу сучасної України:

1. Період Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (IX – середина XVI століття).
2. Період Козацько-Гетьманської держави (середина XVI – кінець XVIII століття).
3. Перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX століття).
4. Національно-визвольна боротьба на початку XX століття (1917–1921 роки).
5. Становлення та розвиток конституційних основ правового статусу суддів у Радянську добу (1921–1990 роки).
6. Становлення правового статусу суддів на різних етапах конституційних змін та реформаторських кроків у судівництві України (16 липня 1990 року – донині).

1.2. Утвердження правового статусу суддів у Київській Русі, Галицько-Волинській та Литовсько-Руській державах

Історично доведений той факт, що в Київській Русі законодавче регулювання суспільних відносин було відсутнє. Управління і судочинство відбувались в основному на підставі звичаїв. На думку дослідників, «на початку політичного життя держави ми не знахо-

димо ще судових установ у власному розумінні цього слова: простота всіх відносин у народі дозволяла вирішувати справи на підставі звичаю» [1666, с. 205]. Сучасна юридична енциклопедія під звичаєм визначає соціальну норму, правило поведінки людей, що склалося у процесі співжиття людей у результаті фактичного його застосування упродовж тривалого часу [1698, с. 568].

Варто зазначити, що першими письмовими джерелами права Київської Русі є договори з Візантією. Достеменно їх кількість сьогодні невідома, однак дослідники різних періодів визначають важливу роль чотирьох договорів Київської Русі з Візантією – 907, 911, 944 та 972 років [233, с. 114]. Два із вищевказаних договорів Н. Дювернуа назвав першими справжніми пам'ятками «найдавнішого юридичного побуту» й підкреслив їх вагому роль саме в судочинстві: «Для історії утворення права договори князів з греками мають таке значення, що в них уперше твердо й на аркуші були встановлені норми, за якими має творитися суд» [406, с. 43].

До джерел права цього періоду варто також віднести церковні статути князів Володимира Святославовича і Ярослава Володимировича (X–XI ст.), в яких передбачалось відправлення судочинства церквою [1444, с. 140], яка перетворювалася на свого роду судовий орган феодальної держави.

На думку П. Толочко, С. Юшкова, О. Чистякова в період існування держави – Київської Русі – суд не був відділений від князівської адміністрації і не мав статусу особливого державного органу. Він захищав насамперед інтереси панівних верхів давньоруського суспільства. У ролі найвищого судді виступав князь, що особисто брав участь у судочинстві [1686, с. 157; 1869, с. 125; 1786, с. 17-18]. Такої самої думки дотримуються й автори академічного курсу з історії держави і права України В. Гончаренко та А. Рогожин, які зазначають, що до компетенції лише князівського суду належали справи, в яких хоча б однією зі сторін були представники феодальної знаті [536, с. 70]. Про суд князя розповідається в Руській Правді та інших джерелах. Статті Руської Правди забороняли мучити смерда й огнищанина без «княжа слова» (ст. 33 К. П., ст. 78 П. П.). Закуп міг піти «жалітися до князя і до суддів» (ст. 56 П. П.). [536]. Про статус князів як суддів в історико-правовій літературі згадується нерідко, хоча їх оцінки є досить суперечливими [1869, с. 13, 97, 336, 337; 1686, с. 156, 209, 210; 1586, с. 213, 228]. На думку відомого історика М. Костомарова, це зумовлено тим, що кожний окремий князь як особистість «хворів» суперечностя-